

הרב צבי פסח פראנק וישיבות ליטא

שלמה טיקוצ'ינסקי

על קשריו של הרב פראנק עם ישיבות בליטא ובארץ ישראל אין לכאורה סיבה להכביר במילים. הרי הורתו וגידולו בעולם הלמדנות הליטאי, בישיבות סלבודקה וטלז, ואף בארץ ישראל ישב הוא באוהלן של ישיבות ירושלים. בכל זאת אין בית מדרש בלא חידוש, ובמאמר זה ברצוני להאיר את דמותו הליטאית של הרב פראנק, ולהאיר את סוגיית קשריו עם ממסד הישיבות הליטאיות, לאחר שעבר מעולם הלמדנות הליטאי – אל עולמו של היישוב הישן בירושלים.

לצורך כך יש לשוב מעט לאחור. משפחת פראנק הייתה קשורה קשר בל יינתק עם עולמה של הישיבה הליטאית ועולמה של תנועת המוסר. דודו של הרב, ר' שרגא פייבל פראנק, היה יהודי אריסטוקרט, אמיד ובר אוריין שתמך ב'כולל' הראשון בסלבודקה בשנות השבעים של המאה ה-19, והחזיק אברכים על חשבונו עוד כמה שנים לאחר מכן. ביתו המרווח בפרבר אלקסוט שבקובנה שימש כ'בית מרגוע' לאנשי המוסר ובית ועד לכינוסיהם, הוא תמך בהם ביד נדיבה, בתוך כך גם במפעליו של הרב נתן צבי פינקל, הסבא מסלבודקה.

לאחר מותו של ר' שרגא פייבל פראנק בשנת 1886 לא המשיכו בניו את עסקיו, והונו חוסל במשך השנים. אלמנתו השיאה את כל בנותיה עם עילויים מן הישיבות הליטאיות, בראשם הרב איסר זלמן מלצר - ראש ישיבת קלצק ו'עץ חיים', והרב משה מרדכי אפשטיין - ראש ישיבת 'כנסת ישראל' סלבודקה. בצעירותם התמנו השניים לרמ"ם בישיבת סלבודקה המוסרית בשנת תרנ"ד - 1894, לאחר שהתחנכו בישיבת וולוז'ין, שלא נמנתה על ישיבות המוסר. השפעה מסוימת של רוח המוסר הם קיבלו בשנות ה'קעסט' שלהם בבית חותנתם באלקסוט, שהיה כאמור אכסניה לאנשי התנועה, וכן בתקופה קצרה שעשו במרכז המוסר בקלם, לשם נשלחו בידי הסבא מסלבודקה.

בן דודם, הרב צבי פסח פראנק, יליד קובנה, למד תחילה בישיבת סלבודקה ואחר כך בישיבת טלז, בשנותיה המוקדמות בטרם נכבשה בידי תנועת המוסר. בסלבודקה למד אצל העילוי הנודע ר' איצל רבינוביץ, שמאוחר יותר התפרסם בשם ר' איצל פונביז'ר, על שם ה'קיבוץ' בפוניבז' שבראשו עמד עד למלחמת העולם הראשונה.

הרב פראנק עלה ארצה בגיל עשרים, מעט לפני אביו, הרב מחדרה. החאן בחדרה והביצות

לא התאימו לו, והוא הגיע לירושלים ללמוד בישיבותיה. כאן ציפתה לו הפתעה, כאשר נוכח בהבדלים המהותיים שבין למדנות ליטא לבין אופי הלימוד של ישיבות היישוב הישן. למרות שמאז עליית תלמידי הגר"א נטלו בני ליטא חלק מרכזי בהתפתחות היישוב הישן, בני הדור השני, נתמכי קופות ה'כוללים' כבר לא היו באותו סגנון ובאותה רמה, כפי שהיה בליטא. הישיבות הירושלמיות נבדלו מן הישיבות הליטאיות בסגנון הלימוד, בשיטת החינוך, ביעדים ובמבנה החברתי והתרבותי. מרבית ישיבות היישוב הישן היו חלק ממוסדות חינוך קהילתיים אלמנטריים, רב-גילאיים, שתפקדו גם כמקום לימוד, אך בעיקר כמקור לתמיכה כלכלית. תנאי קבלה כמעט שלא היו, ודרך הלימוד שנהגה בהן נחשבה לפשטנית ביחס לדרך הלימוד הליטאית, האנליטית-שכלתנית. לא כן הישיבות הליטאיות, שהיו מוסדות אתגריים, הן נועדו לצעירים שאפתניים בלבד, ועודדו למצוינות וללימוד תחרותי. תנאי הקבלה חייבו הישגים מוכחים בידע תלמודי, ביכולת לימוד עצמאי ובהבנה. מלבד זאת בלטו בני ליטא בשונותם התרבותית: קרבה לתרבות המערב, נטייה להשכלה במידה כזו או אחרת, לבוש אירופי קצר, בלורית ופנים מגולחות.

בהקשר הקהילתי-חברתי, גזרו ישיבות היישוב הישן על חניכיהן עתיד מוגבל בתחומיה של הקהילה, כלומדים מקבלי 'חלוקה' עד זקנה ושיבה, כ'כלי קודש' או כבעלי פרנסה זעירה. לא כן בני ישיבות ליטא, שלא עלה על דעתם להישאר סמוכים כל ימיהם על שולחנה של 'חלוקה' כלשהי, ועם יציאתם מן הישיבה ביקשו לעצמם 'תכלית'. ההנהגה החינוכית של הישיבות הליטאיות ראתה בעין חיובית את התמזגות הבוגר בסביבתו, אם ברבנות, אם במסחר, ואם בפעילות ציבורית.

הרב פראנק הצעיר גבר על הפערים וגזר על עצמו לימוד שקדני, בפרישות מן העולם, ואין זה סוד שחסרו לו בירושלים בני שיח בלמדנות. גם כאשר הצטרף לקבוצת הקלמאים, לומדי בית המוסר בחצר שטרויס, לא מצא בקרבם את מקומו, ועל כן אנו מוצאים אותו בין מקימי הקבוצה הפורשת מחצר שטרויס, שהקימה לעצמה ישיבה נפרדת בשם 'אור חדש'. כאשר גברו עליו המועקות, הסכסוכים הירושלמיים ועסקי הציבור, פרש לו להתבודדות ביפו, שם למד תורה באין מפריע, ושם ישב בצילו של הרב קוק.

לאחר מלחמת העולם הראשונה נפתח עידן חדש בעולמן של הישיבות בליטא. בשנות המלחמה התפזרו רובן או ברחו לפנים רוסיה, ולאחר המלחמה התקשו מאד לשקם את עצמן במקומן הישן. הצהרת בלפור וכינון המנדט הבריטי בארץ ישראל פתחו בפניהן אפשרות חדשה, לעלות ארצה ולהתבסס בה מחדש, אך מעט מאוד ישיבות - כמו גם מעט יהודים בכלל - ניצלו את ההזדמנות וישבו לארץ אבותם.

בנקודה זו נכנס הרב פראנק לפעולה. מיד לאחר כינון המנדט הבריטי החל להריץ מכתבים לראשי הישיבות הליטאיות שבליטא ובפולין ועורר אותם להעלאת ישיבותיהם ארצה.

בתקופה זו של ראשית שנות העשרים סייע גם לרב קוק בתוכניתו להקמת 'הישיבה המרכזית העולמית' בירושלים, מתוך שקיווה שתהא זו ישיבה בנוסח ליטאי. הרב פנה אז במכתבים לשני בני דודו: לרב מלצר מיישיבת סלוצק, ולרב אפשטיין מיישיבת סלבודקה. אל האחרון הוא פנה מיד עם סיום המלחמה, כאשר ישיבת סלבודקה שהתה בגלות בעיירה קרמנצ'אג שבאוקראינה, מתוך תקווה שלא ישיב את ישיבתו לסלבודקה אלא יעלנה ישירות לארץ ישראל. אף על פי שהיה הרב פראנק מזוהה כבר פחות או יותר עם היישוב הישן, וביותר, מחויב כלפי רבניו ומוסדותיו, הוא הכיר בחשיבות העלאתן של ישיבות ליטא לארץ ישראל. במישור הגלוי - הוא ביקש להפוך אותן למשקל-נגד מול הכוח החילוני ביישוב, ובמישור הסמוי - הוא קיווה שיהוו אלטרנטיבה למדנית לישיבות היישוב הישן. דברים אלה עולים בבירור ממכתביו ומרמזיו באותה תקופה.

טפח ממניעיו של הרב פראנק אנו למדים ממכתבו לרב מלצר, בשנת 1920:

למה לא נתעורר מהמתוקנים שבמחנה החפשים הרחוקים מתוה"ק ורבים מהם שלא ראו מאורות מימיהם והם מוסרים גופם ונפשם לשכלל ארץ חמדתנו לפי הבנתם הם וכפי מהלך רוחם ונפשם, ואלה נושאי דגל תוה"ק למה יעמדו מרחוק לעת כזאת שאנו רועים בעליל איתערותא דלעילא לפקוד ברחמים עמו וארצו, הנה עת לחננה כי בא מועד [...] וכמדומה שחוב קדוש הוא על גדולי דורנו להזדרז ולצאת חושים להופיע בכח תוה"ק ויאצילו מהודם ליסד בעיה"ק מרכז רוחני ובית חרושת לתורה ולעבודת הש"י [...] הנה ברחמי שמים זכינו לשעה המוכשרת לזה [...] והנה זה מקרוב קיבלתי מכתב מגיסו (הגאב"ד דסלאבדקא יצ"ו) מקרעמענצוג ואחרי שפך לפני מרי שיחו וצערו מודיעני כי הוא באמת משתוקק לזה לקבוע ישיבתו פה בקדש ורוצה הוא לבוא בכאן יחד עם בני ישיבתו שהמה בערך מאה איש. אך מה נעשה כי ברצונו ית' סגר עליהם את הדרך והוא יושב ומצפה כשיפתח ממסגרו לבוא הנה, אך לדעתי מי יתן ויבוא גם הוא גם מעכ"ת, הלא יש לנו כר נרחב לעבוד הרבה [...]

לאמור: שאיפתו של הרב פראנק הייתה לחזק את הגורם המסורתי ביישוב, כדי שיהווה משקל נגד לגורם החילוני. הוא קובל על אזלת ידם של רבני מזרח אירופה בכל הנוגע ליישוב הארץ, ופונה אליהם בתביעה מפורשת לקום ולעשות מעשה. עבור הרבנים אפשטיין ופראנק הייתה העלייה לארץ בבחינת הגשמת חלום ישן. משפחת פראנק

1 מכתב מתמוז תר"פ, מופיע אצל: הרב שבתי רוזנטל, משואה לדור: פרקי חייו של הרב צבי פסח פראנק, ירושלים תשל"ט, עמ' נ.

מקובנה הייתה מעורבת בעסקי חיבת ציון עוד משנות התשעים המוקדמות של המאה התשע-עשרה, והקימה אגודה לרכישת אדמות בחדרה. ר' יהודה לייב פראנק, אביו של ר' צבי פסח, עלה ארצה בשנת 1893, והיה מראשוני המתיישבים בחדרה ושימש כרבה הראשון. גם הרב אפשטיין בימי לימודו בוולוז'ין היה מפעילי אגודת חובבי ציון, ואף שימש ראש וגזבר לאגודה החשאית 'נס ציונה' שפעלה בישיבה. לאחר נישואיו השקיע את דמי הגדוניה שלו בקניית אדמות חדרה באמצעות יהושע חנקין, ואף ביקר בארץ פעמיים לשם כך בשליחותה של אגודת קובנה-ריגה. אלא שכעבור כמה שנים התאכזב מאופיה החילוני של ההתיישבות בארץ, בינו לבין חנקין נפלו חילוקי דעות בנושאים כספיים, ושנים רבות לא בא הסכסוך על פתרונו. במשך הזמן זנח הרב אפשטיין את תוכניותיו והשקיע את עצמו בענייני ישיבתו. רק כעבור שלושים שנה, לאחר הצהרת בלפור, ובפרט לאחר הפצרותיו של בן דודו הרב פראנק, שב והתעורר אצלו העניין הארצישראלי.

ההתכתבות בין השניים שרדה בחלקה, ומעט ממנה פורסם בבמות שונות.² מן ההתכתבות המעניינת אנו למדים על תמימות דעים בין שני האישים בדבר הדחיפות להעלות ארצה אנשי תורה ושומרי מסורת שיחזקו את היסוד הדתי בישוב. מדוע אפוא לא יצא הדבר אל הפועל כבר בראשית שנות העשרים? יש להניח שמיד בסמוך, באוקטובר 1920, נודע כבר על הקמתה של ליטא העצמאית, ושוב לא יכלה ארץ ישראל להתחרות עם האפשרות לשוב לסלבודקה ולהתקיים תחת שלטון דמוקרטי, שהתחייב להעניק זכויות מלאות לכל נתיניו. הרב אפשטיין החליט להשעות לפי שעה את רעיון העלייה ולשוב לליטא, עד אשר יראה אם וכיצד משתקמת ישיבתו בסלבודקה. כיוון שהישיבה השתקמה יפה, נזנח עניין העלייה, והרב אפשטיין שב ושקע בעול החזקתה השוטפת של הישיבה.

הרב פראנק נותר תומך נלהב של ישיבות ליטא, ושאיפתו הכמוסה הייתה העלאת האליטה הלמדנית הליטאית ארצה, שתהווה חלופה לישיבות היישוב הישן. ממכתבו לרב אפשטיין ניכר שהוא קרוע בין נאמנותו ומחויבותו לאוטוריטות ולמוסדות היישוב הישן, לבין הערכתו והערצתו לישיבות ליטא ושאיפתו העזה שהן יתקעו יתד בארץ הקודש. במכתבו הוא מסכם שישנן שתי דרכים להעלאת הישיבה: האפשרות הראשונה - לפנות לרבני ירושלים ולשתף אותם בעניין. אפשרות שהיא מוריד מיד מעל הפרק בשל היכרותו את הנפשות הפועלות. האפשרות השנייה היא לפעול באורח עצמאי, להעלות את ישיבת סלבודקה ולהעמיד את אוטוריטות היישוב הישן בפני עובדה מוגמרת. ישיבת סלבודקה אינה זקוקה לחסדי מי מכוללי היישוב הישן ומגבאיו, היא מסתמכת על תמיכה עצמאית מאמריקה, וזכותה המלאה לעלות לעיר הקודש. הרב פראנק שב וממליץ על דרך זו:

2 הרב ש' דביר, בשעריך ירושלים, כ"ח אייר תשל"א, גליון ח, עמ' 36, ולימים בספרו: רוזנטל, שם, עמודים מט-נ. חלק מן המכתבים נשתמרו בכתב יד. תודה לגב' אסתר פרבשטיין על הצילומים.

הנה בהיותי פה ונהירין לי שבילי ארץ הקודש דעתי נוטה לדרך הזה. וארץ הקודש כהיום היא פתוחה לפני אחינו שבגולה ב"ה, לאחר ששיגו רשיון מהממשלה. ומי שהיכולת בידו לייסד ישיבה אין לו להמתין לרשות יושבי המקום. וכבר עשה על דרך זה המנוח הרב וינוגרד ז"ל, והתחיל לעשות מעמד בחו"ל ובא לפה, עד היום עומדת על תלה ישיבת תורת חיים. וכפי הנראה אם תתייסד בכאן ישיבה בסגנון החינוך שבסלבודקה, בע"ה תעשה חיל בפה, ובימים מועטים תעלה כפורחת, ואין די באר גודל התועלת שיצמח מזה. זה יהיה סולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה.³

הרב מודע אפוא לכך שעלול להיווצר חיכוך תרבותי בין הישיבה הליטאית לבין מוסדות היישוב הישן. בכל זאת הוא יועץ עצה חתרנית זו לרב אפשטיין, מבקש ממנו לאזור אומץ ולהעלות את ישיבתו לירושלים מבלי לשאול איש ומבלי ליידע מי מעסקני היישוב הישן ומרבניו. חזקה עליו שאיפתו העזה לנצל את ההזדמנות שנוצרה לאחר הצהרת בלפור להעלות ישיבות ליטאיות ארצה, והוא מבקש לעקוף גורמים מעכבים מתוך היישוב הישן העלולים לטרפד את העלייה. מה הייתה יכולה להיות סיבת התנגדות הממסד הישן לישיבות ליטא? ובכן, מלבד אורח החיים וסגנון הלימוד, הייתה נטושה בירושלים מלחמה עזה על אופי החינוך, על בתי הספר, ואף בין ה'כוללים' לבין עצמם על מקורות כספיים ועל סמכויות רבניות. הכנסתו של גורם נוסף אל הזירה, בדמות אליטה תורנית דעתנית, הנוטה מעט למודרנה, ושתצמיח מתוכה הנהגה דתית מסוג אחר - איימו על היישוב ועל מנהיגיו.⁴ בהמשך מכתבו מפנה הרב פראנק תביעה קשה כלפי אנשי אגו"י הירושלמית, קרי ר' משה בלוי וחבריו:

רק זאת מצאתי להעיר, כי על אלה העומדים בראש החברה אגודת ישראל מוטל שהם יקחו חלק בראש להניח אבן הפנה ליסוד ישיבה זו. הנה גם בפה יש סניף לחברה אגודת ישראל, ואלה המתעסקים בפה באים בדברים עם הועד בבזל, וכמדומה שהם משתמשים בכח אגודת ישראל להביא כסף לארץ הקודש לענינים שונים, ואולי יצא מזה תועלת. אבל

3 מכתב מיום כב בחשוון תרפ"א. צילום המכתב תחת ידי, מופיע גם אצל: רוזנטל, משואה לדור עמ' מט.

4 מאוחר יותר, בשנת 1929, כאשר הועברה ישיבת סלבודקה מחברון לירושלים, נזעקו גורמים ביישוב הישן שראו סכנה רוחנית בישיבה הליטאית. ראו: הרב ישעיה אשר זליג מרגליות, עמודי ארזים, ירושלים תרצ"ב, מבוא, עמ' ז. ראו עוד: הנ"ל, אשרי האישי: חיבור מיוסד להזהיר... בעון התחברות לרשעים ועווריהם - ירושלים תרפ"ז, עמ' עא; ראו עוד: מ' פרידמן, החברה החרדית - מקורות מגמות ותהליכים, הוצאת מכון ירושלים לחקר ישראל, ירושלים 1991 עמ' 41. תחושות נחיתות של הירושלמים מול ליטא ולמדניה, קיבלו ביטוי מוחשי ואף הוחרפו כאשר עמדה על הפרק בחירת רב לירושלים שיעמוד בראש 'העדה החרדית'. ראו: מ' פרידמן, חברה במשבר לגיטימציה, ירושלים תש"ס, עמ' 59 - 51.

במה נחשב הוא נגד מטרה קדושה גבוהה להקים ישיבה מפוארת על טהרת הקודש באה"ק בשעה מרה כזאת אשר מצב עם ישראל נורא ואיום ונתקיים בנו כי שחה לעפר נפשנו.. למה לא יזדרזו ראשי אגודת ישראל לשום כל לבם רק ליסוד זה לייסד ישיבה גדולה בעיר הקודש ובזה יבנו את ארץ הקודש בבנין נצחי, ולמה להם להתעסק בענינים אחרים פה באה"ק בפעולות המסופקות אם יתנו שכר לעוסקיהם ויסירו לבם ממקור מים חיים.⁵

לאחר כחודש השיב הרב אפשטיין מכתב מסלבודקה לירושלים, וממנו אנו למדים כי לאורך כל חורף תרפ"א הוא עדיין היסס בעניין, ועל כן לא מיהר להשיב לו. בבוא ההזדמנות הוא כותב לו שהישיבה התבססה בשנית בסלבודקה, ועל כן למרות כל חפצו להעלותה ארצה, הוא דוחה את תוכניתו:

באשר חכיתי מיום אל יום אולי לכתוב דבר ברור, באשר חפצי ותשוקתי מאד לישוב בארצנו הקדושה, נכספה גם כלתה נפשי לזה, ובפרט עתה, אשר לדעתי נחוץ מאד, יחד עם בנין הארץ להגדיל תורה ולהאדירה, להפיח רוח חיים בלב בני הנעורים השריידים הנתונים לה' ולתורתו, אשר בחסדי ה' זכתה לזה הישיבה הק' כנסת ישראל ברוח אהבת התורה והעיון, ההעמקה וההבנה השורר בה ובאהבת יראת שמים הממלאת כל חללה אשר לשמעה שבעזרת ה' שבה למקומה ינהרו אליה בחורים.. וכבר יגיע מספר הבחורים לשני מאות וחמישים [...] מה מאושר הייתי לו זכיתי שיהיה חלקים בין המרבים בנים בונים בארצנו הקדושה, אך לעת עתה נאחזתי בסבך עניני הישיבה הק' בדבר ההוצאה הגדולה אשר הוא כבד מנשוא, ולא אוכל להחליט לעזוב את הישיבה בפה עד שבעזרת השם יתברך יתכונן מעמד נכון, והנני מחכה לעזרת ה'.⁶

לא ידוע לנו מה השיב הרב פראנק על איגרת זו. ככל הנראה הוא המשיך להיות מעורב בתוכניות להעלאת ישיבות ליטא לארץ, והתכתב עם רבנים וראשי ישיבות ממזרח אירופה ששקלו בחיוב את העניין. עם אלה נמנים: הרב שמעון שקופ מגרודנה, הרב י"ל חסמן משצוצין, הרב יוסף לייב ננדיק מקלם ועוד.

קיצורו של דבר, נראה שהרב פראנק הארצישראלי נשאר מחובר לליטא, שאותה ראה כ'מרכז התורה' לעם ישראל. את בנו יהודה לייב שלח כידוע לישיבות טלז ומיר, כדי שיעבור את אותו המסלול שהוא עצמו עבר בנערותו. חומר רב וחשוב ראה אור לפני כמה

5 מכתבו מיום כב בחשוון תרפ"א מופיע בתוך: בשעריך ירושלים, שם, עמ' 36.

6 מכתבו לרב פראנק מתאריך טז אייר תרפ"א.

שנים בספר 'אשא עיני אל ההרים', מכתבי ר' צבי פסח פראנק לבנו.⁷ מן המכתבים עולה דמותו של אב ליטאי, תובעני ודאגן, המדרבן את בנו ללא הרף ללמוד תורה ולחדש בה. כמעט בכל מכתב הוא מבקש מבנו לשלוח לו מחידושיהם של גדולי ליטא. הרב פראנק מתגלה במכתביו כאדם ביקורתי למדי. הוא מוכיח את בנו על דברים שונים (כגון: שאינו מגיב כמו בן תורה על פטירת הדוד, או על כך שהוא כותב דברים בטלים במכתבו לאימא), מזהיר אותו להתרחק מחברים הרחוקים מתורה, אך בעיקר תובע מבנו לכתוב לו חידושי תורה משל עצמו בסגנון הליטאי. הוא קובל על רמת הלימודים בטלו, שכפי שנראה לו ממכתבי הבן, כבר אין זו אותה ישיבת טלז של ימי נעוריו. גם בחידושיהם של בני ישיבת מיר אינו מוצא קורת רוח.⁸

הרב פראנק, בהיותו 'איש הביניים' המוטל בין הרבנות הראשית הציונית לבין היישוב הישן, היווה דמות מבשרת של המודל שיבוא מאוחר יותר, והוא אליטה תורנית למדנית, שאינה נוהגת בבדלנות אלא משתפת פעולה באופן חלקי עם המוסדות הציוניים. מתוך כך הוא מציב את עצמו כראש גשר בין ירושלים לבין ליטא, שעליו יעברו בני ישיבותיה של ליטא, ויטלו גם מן החדש וגם מן הישן. חלומו מתגשם עם עלייתה של ישיבת סלבודקה לחברון בשנת 1925, והגעתה לירושלים לאחר מאורעות תרפ"ט. גם העליות שיבואו אחריה, כמו קבוצות נוברדוק, לומזה, מיר ועוד, נזקפות לא מעט לזכותו. לימים הוא אף ייקח לחתן את העילוי הגרודנאי מישיבת לומז'ה בפתח תקוה, הלא הוא ר' שמואל רוזובסקי. הרב פראנק בדורותיו, בירושלים הגועשת של אותם הימים, היה "אי של מתינות" ושילוב בין ישן וחדש, וכך גם כל בני הישיבות שעלו ארצה בעקבותיו.

7 י"ל פראנק, אשא עיני אל ההרים - מכתבי הדרכה ומוסר, (הוצאה עצמית) תל אביב תשס"ד.

8 פראנק שם, עמ' 461.

